

СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК СИСТЕМИ ПРЕФІКСАЛЬНИХ ДІЄСЛІВ У ГРЕЦЬКІЙ МОВІ

Чекарева Євгенія Сергіївна,

канд. філол. наук, доц.

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

У статті представлено дослідження функцій та семантики префіксальних дієслів грецької мови раннього, класичного періодів та періоду койне у просторовій сфері вживань. Зроблено спробу подати префіксальні дієслова як одну з моделей, які відбивають засоби категоризації світу носіями грецької мови. Досліджено відношення між префіксальними дієсловами і прийменниковими конструкціями як взаємно скоординованими в семантичному плані елементами. Наведена статистика вживання префіксальних дієслів і прийменникових конструкцій просторового значення.

Ключові слова: мовна картина світу, похідне слово, префікс, префіксальне дієслово.

"Світи, в яких живуть різні спільноти, є особливі світи, а не один і той саме світ з прикріпленими до нього різними ярликами" [Sapir 1949, 162]. Таке твердження Е. Сепіра, яке він застосовував і для характеристики різних мовних систем, часто тлумачать як прокламацію лінгвістичного "детермінізму", який не здобув великої кількості прибічників. Проте навряд чи можна не погодитись із думкою про те, що "мови відбивають у своєму словнику розрізнення, важливі з точки зору культури тих суспільств, у яких вони функціонують, і це схиляє нас до позиції лінгвістичної і культурної "відносності" [Лайонз 1978, 458].

Сучасні лінгвістичні дослідження ведуться у напрямі пошуку й аналізу як універсальних, так і національно-специфічних рис мовних явищ різних рівнів. Роботи такого типу є цікавими по суті і надзвичайно важливими для розуміння будови як конкретної мови, так і мови взагалі. Одним із проблематичних питань при цьому залишається питання про те, що "наші власні культурні уявлення і наша власна таксономічна класифікація фізичного світу не мають уважатися апріорно справедливими для аналізу культури або мови інших суспільств, тим більше для аналізу певної когнітивної системи, що є частиною пізнавальної структури людського розуму" [Лайонз 1978, 505]. Особливо справедливим є це твердження стосовно давніх мов (грецької, латинської), оскільки перевірка й уточнення тих чи інших результатів лінгвістичного аналізу, особливо в галузі лексичної семантики, не є можливою за відсутності носіїв мови, і багато чого залишається сприймати як теоретичне припущення, хоча й підтверджене численними фактами писемної мови.

Незважаючи на вказані труднощі, аналіз матеріалу класичних мов (грецької і латинської) є надзвичайно цікавим і важливим, надаючи цінну інформацію про формування, становлення і розвиток багатьох мовних явищ, характерних для індоєвропейських мов у цілому на різних етапах їх розвитку. Подібні дослідження залишаються актуальними, оскільки велика кількість досягнень сучасної лінгвістики, зокрема когнітивної, які дозволили по-новому оцінити як окремі мовні явища, так і мовну діяльність людини в цілому, не знайшли застосування у дослідженнях класичних мов.

Повною мірою вищезазначене стосується дослідження словотвору грецької і латинської мов, зокрема явищ префіксації. Можна назвати лише поодинокі роботи, де у доволі традиційному руслі приділяється увага префіксальним дериватам у класичних мовах (С.І. Соболевський, Й.М. Тронський, А. Добіаш, С.А. Шведов).

Сучасна лінгвістика пропонує вивчати похідні слова, виходячи із розуміння того, якою є структура людського знання. За визначенням О.С. Кубрякової, структура людського знання – "це передовсім об'єднання концептів...Тоді ясно, що зміст похідного слова прямо пов'язаний із тим, які саме концепти, об'єднавшись у єдину структуру, послугували формуванню майбутнього похідного слова й були об'єктивовані цим знаком" [Кубрякова 2004, 322]. Відомим фактом є те, що питома вага нових слів у сучасних розвинутих мовах – це деривати: складні слова, афіксальні похідні та ін. (в цілому до 70 %). Значною є кількість похідних і в давніх мовах. Виходячи з цього, очевидно є необхідність дослідити специфіку похідних слів з когнітивної точки зору, у плані фіксації ними нових структур знання.

Порівнюючи прості й похідні слова, О.С. Кубрякова відзначає особливу властивість дериватів: як і прості слова, вони називають окрему дію, предмет, виділяючи певний фрагмент світу, але деривати водночас вказують і на його зв'язок з іншою дією, ознакою чи предметом [Кубрякова 2004, 335]. "Похідні слова – це особливі дескрипції означуваного, а оскільки більшість дериватів прочитуються як розчленовані структури, таку дескрипцію можна вважати аналітичною" [Кубрякова 2004, 335]. При цьому похідні слова відповідають конкретним дискурсивним вимогам до мовної одиниці – "виразити якомога більше релевантної інформації за рахунок необхідних мовних засобів" [Кубрякова 2004, 336].

З огляду на вищезазначене, дослідження специфіки формування і функціонування похідних слів у давніх мовах, зокрема префіксальних дієслів у грецькій мові, видається актуальним і цікавим, особливо в плані можливості застосування отриманих результатів при дослідженні подібних одиниць у сучасних мовах.

У межах даної статті хотілося б окреслити головні етапи і особливості формування і розвитку системи префіксальних дієслів грецької мови давнього періоду (ранній, класичний періоди та період койне) як у формальному, так і в змістовному плані. Ми вважаємо за доцільне зосередити увагу на вивченні префіксальних дієслів просторової семантики, оскільки, по-перше, такі одиниці дають змогу виявити і проаналізувати повною мірою головні етапи розвитку префіксальних дериватів у грецькій мові, по-друге, вивчення вказаних одиниць видається надзвичайно цікавим з погляду їх власної семантики, семантико-синтаксичної сполучуваності з іншими мовними одиницями тощо.

Дієслівні префікси, особливо просторової семантики, зберігають тісний формальний, семантичний і синтаксичний зв'язок із прийменниками, від яких вони походять. На нашу думку, врахування цього зв'язку є необхідним при вивченні дієслівних префіксів на різних рівнях і вимагає постійної уваги до взаємодії і взаємозв'язку між префіксальними дієсловами і прийменниковими конструкціями. Такий підхід видається цілком обґрунтованим і тому, що зазвичай просторові відношення між об'єктами реалізуються у межах синтагми {дієслово – прийменник – ім'я}, де дієслово може бути представлено префіксальним дериватом, а прийменник як реляційний елемент може бути присутнім або відсутнім. Аналіз таких конструкцій у грецькій мові різних періодів на формальному і семантичному рівні становить для нас найбільший інтерес.

У грецькій мові в функції префіксів можуть виступати вісімнадцять прийменників, які належать до групи первинних: *amfi* – довкола, *ana* – по, *anti* – навпроти,

аро – від, dia – через, ei j – до, ек – з, ен – в, еpi – на, kata – по, meta – за, para – біля, peri – довкола, pro – перед, proj – до, sun – з, uper – над, upo – під. Усі вони можуть сполучатися як з дієслівними (*amfibainw* – обходити, *ekbainw* – виходити, *metabainw* – переходити, *peribainw* – заходити вперед), так і з іменними основами (*ekdhmoj* (Xen. Cyrop. VIII.5.12.) – той, що вийшов з дема, знаходиться поза своїм демом; *metadhmioj* (Hom. Od. 8.293) – той, що знаходиться серед народу, тобто вдома; *periauxenioj* (Herod. 3.20.) – те, що носять на шиї (про *strepto* – намисто); *uperakrioj* (Herod. 6.20.) – той, що знаходиться над горами).

Об'єднання префіксів з дієслівними основами і функціонування новоутворених похідних одиниць такого типу мали свої особливості у грецькій мові в різні періоди її розвитку.

Так, у ранній період префікс міг відокремлюватися від дієслова одним або більше словами і знаходитися як у препозиції, так і в постпозиції щодо дієслова. Таке явище отримало назву тмесіса і є найяскравішою особливістю функціонування префіксів у зазначений період:

istouj sthsamenoι ana/q' istia leuk' erulsantej hmeqa (Hom. Od. 9.78) – мачти поставивши і знову **піднявши** білі вітрила, ми сіли [на кораблі];

ek d' elon Atreiδv Xrushidα kalliparvon (Hom. Il. 1.369) – вони **видали** Атриду прекрасну Хрисову доньку.

Треба зазначити, що іноді досить важко встановити, чи знаходиться префікс у тмесісі з дієсловом, чи присутня прийменникова конструкція з простим дієсловом. Розв'язати таку проблему допомагає з'ясування частотності вживання конструкцій того чи іншого типу в аналізованому тексті. Щодо статистики вживань конструкцій із тмесісом можна сказати, що в цілому тмесіс не є дуже поширеним явищем. Із 1800 опрацьованих нами синтагм просторової семантики у поемах Гомера "Іліада" і "Одіссея" лише у 131 конструкції спостерігаємо дієслівні префікси у відокремленій позиції, що складає 7,2 % від загальної кількості конструкцій. Хоча тут одразу треба вказати на нерівномірність розподілу такої частотності для різних префіксів. Деякі з них можуть досить часто з'являтися у тмесісі (*amfi* – 17 %, *ana* – 19 %, *apo* – 29 %, *dia* – 18 %, *peri* – 11 %). Для інших така ситуація не характерна взагалі або ж частотність явищ тмесіса коливається у межах кількох відсотків (*anti* – 0%, *ei j* – 1%, *ek* – 8%, *en* – 4%, *epi* – 5%, *kata* – 2%, *meta* – 1%, *para* – 2%, *pro* – 1%, *proj* – 4%, *sun* – 1%, *uper* – 0%, *upo* – 8%).

На нашу думку, такі розбіжності у можливості відокремленого вживання префікса можна пояснити особливостями семантики самого префікса, частотністю його вживання на позначення певних типів просторових відношень взагалі, що залежить від кількості і якості лексико-семантичних варіантів префікса, від соціальної значущості того спектру просторових відношень, які позначаються даною одиницею. Тут знов хотілося б нагадати про тісний зв'язок між префіксом і прийменником, від якого він походить, і наявність певного паралелізму у частотності вживання прийменника і відповідного префікса. Так, прийменник *apo* характеризується наявністю 7 лексико-

семантичних варіантів у вираженні просторових відношень і є дуже вживаним як у ранній, так і в пізніші періоди грецької мови [Чекарева 2006, 178–180]. Відповідно і префікс **apo-** зафіксований у численних сполученнях із дієсловами і, згідно з особливостями раннього періоду, зустрічається у 29% просторових синтагм у тмесісі.

Як вже було сказано раніше, явище тмесіса є характерним, але не домінуючим явищем функціонування дієслівних префіксів у ранній період. У поемах Гомера знаходимо достатньо прикладів препозитивного вживання префіксів як частини афіксального дієслівного деривата, причому в багатьох випадках такі одиниці здатні самостійно, без допомоги з боку прийменникової конструкції виражати необхідний тип просторових відношень:

*ton de Polithj autokasignhtoj peri mess% xeire tithnaj **e**chgen polemoio dushxeoj* (Hom. Il. 1.369) – його ж брат Політ, обійнявши під грудьми руками, **вувів із шумної битви**;

*armata d' eklinan proj enwpia pamfanownta, autouj d' **e**i/shgon qeion d~~am~~on* (Hom. Od. 4.43) – колісницю приставили до блискучої стіни, а їх самих **привели в божественний дім**.

У текстах раннього періоду знаходимо також випадки приєднання до дієслівної основи двох і більше префіксів, кожен з яких додає нового уточнюючого відтінку значення до дієслівної лексеми:

*a l l h l o i s i de tw ge **sun**antesqhn para fhg%* (Hom. Il. 7.22) – вони ж один з одним **зійшлись** біля дуба [префікс **sun-** указує на спільну дію, а префікс **anti-** надає відтінку протистояння];

*enqa ken aute Trwej arhifilwn up' Axaiwn Ilion **e**i/sane**bhs**an ana l keivsi damentej* (Hom. Il. 6.74) – тоді троянці від жадаючих битви ахейців **піднялись** в Іліон, переможені слабкістю [префікс **e**i/s- виражає напрямок руху всередину чогось, а префікс **ana-** позначає рух угору].

На формальному рівні у подальші періоди розвитку грецької мови (класичний період, період койне) можна відзначити тільки чітку фіксацію префіксів у позиції перед дієсловом без явищ тмесіса. У функції дієслівних префіксів виступають ті саме 18 афіксів прийменникового походження.

Більше уваги хотілося б приділити особливостям сполучуваності префіксальних дієслів з іншими елементами синтагми {дієслово – прийменник – ім'я} і здатності цих дериватів самостійно позначати необхідний тип відношень між об'єктами у просторі.

У першу чергу, хотілося б зазначити, що все розмаїття просторових відношень реалізується у грецькій мові в таких конструкціях: просте дієслово + прийменникова конструкція; префіксальне дієслово + ім'я; префіксальне дієслово + прийменникова конструкція (прийменник і префікс співпадають); префіксальне дієслово + прийменникова конструкція (прийменник і префікс не співпадають). У попередніх роботах нами вже розглядалися особливості вживання цих конструкцій у класичний період та у період койне [Чекарева 2005, 2008]. Аналіз фактичного матеріалу за всіма періодами дає підстави говорити, що універсальним і найбільш уживаним є тип конструкцій "просте дієслово + прийменникова конструкція", який здатен за будь-яких умов ви-

разити будь-який тип просторових відношень. Присутність префіксального дієслова робить опис положення об'єктів у просторі більш повним і точним, оскільки префікс уточнює характер руху / місцеперебування, а прийменник – позицію одного із зіставлених у просторі об'єктів. Залежно від того, співпадають прийменник і префікс чи ні, а якщо не співпадають, то на які, спільні чи окремі, аспекти положення об'єктів у просторі вони вказують, спостерігається різна частотність вживань конструкцій з префіксальними дієсловами і прийменниковими конструкціями.

У класичний період і період койне такі конструкції є дуже поширеними, і частотність їх вживань майже збігається:

wra g', efh, bouleuesqai pwj tij touj andraj apel# apai tou lafou (Xen. Anab. 3.4.41) – він сказав, що час порадитися, хто і як **прожене** ворогів з **гори**;

kaqhmenou de autou epi tou Irouj tw n Elaiwn proshlon aut% oi maqhtai (NT, Mth. 24.3) – коли **Він сидів на Оливній горі**, підійшли до нього учні.

У ці ж періоди вживання самостійних префіксальних дієслів без прийменникової конструкції не є частотним і фіксується в поодиноких випадках:

eij de to stratopedon afikomenoj to tw n Ellhnwn ekei suntugxanei basilei (Xen. Anab. 1.10.9) – **прийшовши у табір греків, він зустрівся там із царем**; *tote proseixontai t% Ihsou apo Ierosolumwn Farisaioi kai gram-mateij legontej* (NT, Mth. 15.1) – **тоді підходять до Ісуса фарисеї й книжники з Єрусалима й питають**.

Інша картина спостерігається в ранній період грецької мови. У ході опрацювання фактичного матеріалу виявилось, що переважна більшість конструкцій (до 90 %), що позначають відношення між об'єктами у просторі, належить до типу "просте дієслово + прийменникова конструкція". Порівняно з класичним періодом і періодом койне кількість синтагм "просте дієслово + прийменникова конструкція" є настільки незначною, ще не видається доцільним проводити подальше їх розмежування на підгрупи із визначенням статистики їх вживань:

kai touj men kateqhken epi xqonaj (Hom. Il. 3.294) – і обох **на землі він поклав**;
autoj d' eik difroio para troxon eceku llsqh (Hom. Il. 6.42) – **самі він з колісниць до колеса покотився**.

Натомість трохи вищою є кількість конструкцій "префіксальне дієслово + ім'я", де префіксальне дієслово самостійно позначає асоційований з ним тип просторових відношень:

ou gar tij m' uper aisan anhr Aidi proia/yei (Hom. Il. 6.487) – **проти долі мене людина не відправить до Аїда**.

Взагалі можна сказати, що ранній період грецької мови є найцікавішим з погляду розмаїття кількості, якості і варіантів комбінацій досліджуваних префіксальних одиниць. Він демонструє ту стадію розвитку мовної системи, коли вона сформувалася, накопичила максимальну кількість необхідних елементів у різних варіантах їх сполучуваності, щоб потім обрати найкращі варіанти.

Тут, вочевидь, ми маємо справу із проблемою "вибору певних засобів номінації з існуючих альтернативних рядів позначення того, що відбувається, в мовленні залеж-

но від інтенцій мовця і для досягнення конкретних цілей, що ставляться під час комунікативного процесу між людьми і спрямованих на успішне завершення цього процесу" [Кубрякова 2004, 327]. Джон Лайонз із цього приводу зазначав, що при наявності кількох варіантів на позначення того самого аспекту реалій буття треба визначитися, чи мають ці варіанти одне значення, чи в якомусь сенсі вони розрізняються. Тоді необхідно встановити, у чому полягає семантичне розрізнення між ними, і чим зумовлюється вибір мовцем того чи іншого варіанту [Лайонз 1978, 462].

На жаль, із вказаних вище причин, ми можемо тільки здогадуватися або ж теоретизувати про сутність семантичних розрізень у грецькій мові конструкцій типу *egerqeij aron sou thn klinhn kai upage eij ton oikhn sou* (Mth. 9.6) – встань, візьми свою постіль і йди додому; *eiserxomenoi del eij thn oikilan aspadasqe authn* (Mth. 10.12) – входячи ж до дому, вітайте його; *kai elqwn o Ihsouj eij thn oikilan tou arxontoj* (Mth. 9.23) – і прийшов Ісус до дому начальника [Чекарева 2008, 41].

Нам залишається лише констатувати, що з усього розмаїття можливих конструкцій на позначення різних видів просторових відношень грецька мова обрала як оптимальний варіант "просте дієслово + прийменникова конструкція". Досить прийнятним і зручним у плані уточнення додаткової інформації просторового характеру став тип "префіксальне дієслово + прийменникова конструкція". Самостійні ж префіксальні дієслова у жоден період розвитку грецької мови не набули значного поширення і складають поодинокі випадки вживань.

Таким чином, аналіз матеріалу грецької мови різних періодів дозволив виявити етапи формування префіксальних дієслів від можливого відокремленого вживання префікса і дієслівної основи в ранній період до об'єднання в афіксальний дериват у класичний і пізніші періоди. На всіх етапах розвитку грецької мови префіксальні дієслова можуть вживатися як самостійно, так і в поєднанні з прийменниковою конструкцією, при цьому останнім віддається очевидна перевага.

На нашу думку, цікавим і перспективним видається функціонально-семантичний аналіз префіксальних дієслів, зокрема просторового значення, в інших індоєвропейських мовах, у першу чергу, давнього періоду (наприклад, латинської, давньослов'янської), із подальшим зіставлення отриманих результатів із даними грецької мови з метою встановлення універсальних і національно-специфічних рис у функціонуванні похідних одиниць такого типу. Актуальним є також дослідження префіксальних дієслів абстрактної семантики з аналізом зміни значення як самого префікса (від первісного просторового значення), так і всієї дієслівної лексики.

В статье исследуются функции и семантика префиксальных глаголов греческого языка раннего, классического периодов и периода койне в пространственной сфере употреблений. Сделана попытка представить префиксальные глаголы как одну из моделей, отображающих средства категоризации мира предложными конструкциями как взаимно скоординированными в семантическом плане элементами. Приведена статистика употребления префиксальных глаголов и предложных конструкций пространственного значения.

Ключевые слова: языковая картина мира, производное слово, приставка, префиксальный глагол.

The article deals with problems of functions and semantics of prefixal verbs in Ancient Greek of Old, Classic and Koine period in the sphere of space meanings. The attempt to present prefixal verbs as a model that reflects the way of categorization of the world by ancient Greeks is made. The relations between prefixal verbs and prepositional constructions are studied. They are presented as semantically coordinated elements. The statistics of prefixal verbs and prepositional constructions usage in space semantics is also submitted.

Key words: *language world model, derivative, prefix, prefixal verb.*

Література:

1. Кубрякова Е.С. Язык и знание / Е.С. Кубрякова. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 555 с.
2. Лайонз Дж. Введение в теоретическую лингвистику / Дж. Лайон. – М.: Прогресс, 1978. – 542 с.
3. Чекарева Є.С. Прийменникова префіксація в системі словотвору давньогрецької мови / Є.С. Чекарева. // Вісник Харківського університету. Серія Філологія. – 2005. – № 707. – Вип.46. – С. 35–40.
4. Чекарева Є.С. Функції та семантика префіксальних дієслів грецької мови періоду койне / Є.С. Чекарева // Вісник Харківського університету. Серія Філологія. – 2008. – № 836. – Вип.54. – С. 39–42.
5. Чекарева Є.С. Категорія простору в системі прийменникових конструкцій грецької мови: Навч. посібн. для ВНЗ (рекоменд. МОН України) / Є.С. Чекарева. – Х.: Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, 2006. – 200 с.
6. Sapir E. Selected Writings in Language, Culture and Personality / E. Sapir. – Berkeley: University of California Press, 1949.
7. Дворецкий И.Х. Древнегреческо – русский словарь: В 2 т. / И.Х. Дворецкий. – М., 1958.
8. Homer. Carmina / Ex recensione Guilieimi Dindorfii. – 3 ed. corr. – Lipsiae: Teubner, 1852. – vol. I: Iliadis. – vol.II: Odysseae.
9. Novum testamentum Graece post Eberhard et Erwin Nestle ediderunt Kurt Aland e.a. – Stuttgart: Bibelgesellschaft. – 1987.
10. Xenophontis. Hist. Anabasis / Recensuit Arnoldus Hug. – Leipzig: Teubner, 1883.